

UPPSALA UNIVERSITET
Historiska institutionen

HJÄLTARNA SOM BLEV RÖVARE

En studie av den svenska pressens olika framställningar
av de svenska FN-soldaterna i Kongo 1961

B-uppsats i Historia VT
1996

Författare: Jan Larsén

Handledare: Hans Norman

Datum för ventilerings: 960605

INNEHÅLLSFÖRTECKNING

<u>1</u>	<u>INLEDNING</u>	<u>1</u>
<u>1.1</u>	<u>Syfte och frågeställning</u>	<u>1</u>
<u>1.2</u>	<u>Forskningsöversikt</u>	<u>1</u>
<u>1.3</u>	<u>Avgränsning och metod</u>	<u>2</u>
<u>2</u>	<u>BAKGRUND</u>	<u>2</u>
<u>3</u>	<u>FN:s INGRIPANDE</u>	<u>4</u>
<u>3.1</u>	<u>Svenska hjältar</u>	<u>5</u>
<u>4</u>	<u>KONGOS KONSTITUTIONELLA KRIS</u>	<u>8</u>
<u>4.1</u>	<u>Psykologisk krigföring</u>	<u>9</u>
<u>5</u>	<u>FLYKTINGLÄGRET</u>	<u>13</u>
<u>6</u>	<u>SAMMANFATTANDE DISKUSSION</u>	<u>15</u>
<u>7</u>	<u>KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING</u>	<u>16</u>

1 INLEDNING

Mitt intresse för de svenska FN-soldaterna i Kongo bottnar i att jag tidigt kom i kontakt med ämnet, emedan min far, Rolf Larsén, tjänstgjorde som FN-soldat i den svenska FN-bataljonen X (senare benämnd 10 K). Intresset ökade när jag, inför uppsatsskrivandet, närmade mig FN:s operation i Kongo och händelserna omkring denna. Förhållandena i Kongo, både innan, under och efter FN:s ingripande, fick mig att något inse de komplicerade omständigheter som rådde, och som till en del fortfarande, råder i området. Mot denna bakgrund valde jag att studera den svenska pressens agerande. Detta under en period då, för svenskt vidkommande, läget ytterligare komplicerades.

1.1 Syfte och frågeställning

Under år 1961 förändrades läget radikalt för FN:s operation i Kongo. Från att ha varit en fredsstyrka av ren polisiär natur, övergick aktionen till rena krigshandlingar. Hur skildrades de svenska FN-soldaterna i svensk press under denna tid? Uppsatsen vill påvisa några av de bilder som den svenska pressen förmedlade till den svenska allmänheten under 1961, och hur dessa ändrade karaktär när förhållandena förändrades för den svenska FN-aktionen och dess soldater.

1.2 Forskningsöversikt

Vid Göteborgs universitets Statsvetenskapliga institution har två arbeten om ämnet behandlats. Erik Moberg har undersökt hur den svenska pressen behandlade olika nyhetsmeddelanden från Kongo under september 1961.¹ Rudolf Tempsch har på liknande sätt behandlat den svenska pressen under december 1961.²

Dessutom finns två arbeten från Uppsala universitets Historiska institution. Dahn Roskvist har gjort en källkritisk undersökning, där han behandlar tidningars contra försvarsstabens pressavdelnings kommunikés uppgifter, under tiden 13 september t.o.m 21 september 1961.³

Conny Norling har skrivit om de svenska FN-bataljonerna 12 K och 14 K, och beskrivit bataljonernas officiella uppdrag contra deras operativa uppgifter i Kongo, samt den svenska debatten under denna tid.⁴

¹Moberg (1962)

²Tempsch (1963)

³Roskvist (1969)

⁴Norling (1991)

Dessa har dock inte använts i denna uppsats, om man bortser ifrån karta två som finns med i Norlings arbete.

1.3 Avgränsning och metod

Denna uppsats gör inga anspråk på att vara en fullständig redogörelse med statistiska jämförelser och en djuplodande analys över den svenska pressens agerande under den s.k Kongokrisen. Det är något som får tas upp vid ett annat tillfälle då tid och resurser gör detta rättvisa.

Metodiskt har ambitionen varit att lyfta fram ytterligheterna i tidningars behandling av de svenska FN-soldaterna och de svenska militära insatserna under år 1961. Här har således inte skett ett urval till ett fåtal tidningar, som utifrån politisk utgångspunkt belyser de olika situationerna. Avsikten har istället varit att framförallt peka på, hur främst kvällspressen, i sensationssyfte driver fram en bild av situationen, och hur denna förändras under konfliktens gång. Dessutom finns en avsikt att visa på hur andra tidningar ville skapa en mer sansad och nyanserad bild av de svenska FN-soldaterna.

Uppsatsen citerar källorna i stor utsträckning, eftersom det har varit min tanke att källorna skall "tala". Jag har då tagit mig friheten att "klippa" i dessa. Detta selektiva handhavande av källmaterialet kan då uppfattas som subjektivt. Givetvis förhåller det sig just på det viset, men bl.a av utrymmesskäl, är detta en nödvändighet.

För uppgifter rörande FN:s politik och agerande, har jag haft mycket stor hjälp av den f.d armèchefen, generallöjtnant Nils Skölds verk, "Med FN i Kongo".⁵ Jag har dessutom använt mig av Karl Birnbaums och Åke Sparrings bok från Utrikespolitiska institutet, "Kongokrisen och FN".⁶

Ledarsidornas artiklar har inhämtats från pressarkiv och det övriga nyhetsflödet har studerats genom Carolina Redivivas mikrofilmsarkiv och veckotidningssamlingar.

2 BAKGRUND

Kolonin Kongo skapades vid Berlinkongressen 1884-1885 då den belgiske kungen Leopold II organiserade området som den oberoende Kongostaten, dessutom som privategendom. Efter rapporter om övervåld och grymhet som ledde till internationell kritik, tvingades kungen avstå området till den belgiska staten, vilken övertog förvaltningen 1908.

⁵Sköld (1994)

⁶Birnbaum, Sparring (1961)

Kongo (nu Zaire) har en areal på 2 345 000 kvadratkilometer, vilket är sex gånger Sveriges och ungefär lika stor som Västeuropas yta. Befolkningen var 1960 omkring 14 miljoner invånare varav mindre än 1 % var vita. Koppar var Kongos största inkomstkälla och huvuddelen av kopparfyndigheterna var belägna i den sydligaste provinsen Katanga. Industrikoncernen Union Minière de Haut Katanga (UMHK) bröt och förädlade koppar vid sidan av flera andra mineralier. Huvuddelägare i koncernen var den belgiska staten.⁷

Hela Belgiens kolonialpolitik byggde på att afrikanen var en vilde utan egen kultur, afrikanen kunde emellertid tillägna sig den civiliserade människans vanor och tänkesätt, och det var något gott i sig, men utvecklingen skulle ske långsamt. Innan man gav afrikanen möjlighet till högre utbildning skulle folkets breda massor tillgodogjort sig den elementära undervisningen.⁸

Folkets och framförallt den framväxande svarta medelklassens stora missnöje med diskrimineringspolitiken, utlöste en mängd oroligheter och upplopp. Till slut tappade de belgiska myndigheterna helt kontrollen och detta framtvingade kung Baudouin av Belgien att förklara Kongo som självständig stat den 30 juni 1960.⁹

P.g.a. belgarnas tidigare politik, fanns endast 17 st kongoleser med universitetsexamen och inga kongolesiska officerare i armén. Till detta kom den stora splittring som förelåg mellan olika etniska grupper (stammar). Partierna var de facto oftast grundade på olika stamtillhörighet. Abakopartiet med Joseph Kasavubu som ledare, byggde på bakongostammen i provinsen Leopoldville, i Katanga leddes Conakat av Moïse Tshombe, baserat på lunda stammen. Patrice Lumumba från Orientale provinsen, ledde Mouvement National Congolais (MNC), som var för ett fritt och enat Kongo över stamgränserna, de andra partierna hade separatistiska tendenser. Efter en mängd intriger kom man fram till en kompromiss, Kasavubu blev president och Lumumba premiärminister.¹⁰ I och med bristen på kongolesiska officerare beslöt man att behålla den vita officerskåren. Detta ledde till kraftigt missnöje hos de svarta soldaterna som gjorde revolt, krävde afrikanisering och tog kontroll över flera områden under tumultartade former, vilket ledde till panik hos den vita befolkningen. I detta läge ingrep den belgiska staten och sände belgiska fallskärmstrupper till området för att "återställa ordningen".¹¹

Läget försämrades radikalt genom att den Tshombe ledda provinsen Katanga bröt sig ur Kongo den 11 juli 1960. I ett slag försvann hälften av Kongos statsinkomster.¹² Mot bakgrund av att Belgien ingrep till Katangas fördel insåg Lumumba och

⁷Sköld (1994), s. 17 ff.

⁸Birnbaum, Sparring (1961), s. 7 f.

⁹Birnbaum, Sparring (1961), s. 21 ff.

¹⁰Sköld (1994), s. 22 ff.

¹¹Birnbaum, Sparring (1961), s. 37 ff.

¹²Birnbaum, Sparring (1961), s. 44.

Kasavubu att Katangas frigörelse skyddades av belgiska vapen. I detta läge måste de be om utländsk hjälp. Krisen internationaliserades.¹³ Den 12 juli telegraferade Kongos centralregering till FN:s generalsekreterare och begärde militär hjälp.¹⁴

3 FN:S INGRIPANDE

Det centrala efter självständighetsförklaringen var att Kongos politiker tappade kontrollen över situationen och utländska intressen ingrep direkt i den politiska utvecklingen. Med det kalla kriget som bakgrund, ansåg FN:s generalsekreterare Dag Hammarskjöld, att detta var en situation som krävde åtgärder för att avvärja hotet mot internationell fred. Den 14 juli antog säkerhetsrådet resolution 143, i denna anmodades Belgien att dra bort sina styrkor från Kongo. Generalsekreteraren fick fullmakt att i samråd med Kongos regering vidta alla nödvändiga åtgärder för att ge Kongo militär hjälp. FN-styrkan var en tillfällig säkerhetsstyrka, den skulle grupperas i Kongo med den kongolesiska regeringens medgivande och verka tills det att de nationella styrkorna kunde lösa sin uppgift. FN-styrkan skulle inte bli part i Kongos inre förhållanden, men Kongo skulle bibehållas som en stat och dess territoriella integritet skulle bevaras.¹⁵

FN-styrkan fick namnet Opération des Nations Unies au Congo (ONUC). För att snabbt bygga upp FN-styrkan, accepterade Hammarskjöld erbjudandet om trupper från fem afrikanska stater, samt två bataljoner från Europa, Irland och Sverige. Från Sverige överfördes den bataljon som för tillfället tjänstgjorde i Gaza området. För bataljonens tjänstgöring i Kongo angavs först en månad, det skulle senare visa sig att det svenska militära engagemanget skulle vara i fyra år.¹⁶

De två viktigaste målen för operationens inledande skede var att hjälpa den kongolesiska regeringen att återställa lag och ordning samt att åstadkomma ett snabbt bortdragande av de belgiska styrkorna.¹⁷ I början av augusti hade de belgiska trupperna lämnat hela Kongo utom Katanga, där FN mötte total fientlighet. Katangas inrikesminister, Godefroid Munungu, beordrade om allmän mobilisering och motvärn mot FN-styrkorna med alla till buds stående medel.¹⁸

Den komplicerade Katanga-frågan kom att genomsyra hela Kongoproblematiken under de år som FN agerade i området.

¹³Birnbaum, Sparring (1961), s. 54 ff.

¹⁴Sköld (1994), s. 32.

¹⁵Sköld (1994), s. 32 ff.

¹⁶Ibid.

¹⁷Sköld (1994), s. 37.

¹⁸Sköld (1994), s. 42.

Inom Katanga rådde det starka motsättningar mellan olika stammar. I norra Katanga bodde balubastammen. I södra Katanga dominerade lunda-, bayeke- och balambastammarna. Gruvbolaget UMHK i Elisabethville rekryterade huvuddelen av sin arbetskraft utifrån och främst från balubastammen i södra Kasai, vilka inte hade några vänliga förbindelser med baluba i norra Katanga.¹⁹

Ny resolution 146 (den tredje) antogs den 9 augusti, där Belgien anmodades att omedelbart dra bort sina styrkor från Katanga, följt av att FN:s närvaro var nödvändig för Katanga, samtidigt framhölls att FN-styrkan inte skulle ingripa i interna konflikter. I början av september var den belgiska urdragningen avslutad.²⁰

Militärt sett hade det hela genomförts med ett relativt lugn. Kongooperationen avsågs och hade varit av främst polisiär natur. Det skulle emellertid visa sig att man från FN:s sida sett på det hela lite väl optimistiskt.

3.1 Svenska hjältar

Man insåg snart att Kongo-operationen krävde mer tid och resurser än man från början räknat med. Den svenska regeringen ansåg att det låg i landets intresse att stödja FN. Man beslutade att sända en bataljon från Sverige för att avlösa den i Kongo.²¹ Bataljon 10 K anlände till Elisabethville under november 1960 och läget var i stort sett lugnt. Oroligheter förekom dock i norra och västra Katanga, p.g.a motsättningar mellan Tshomberegimen och balubastammen. Baluba inriktade sig på att störa tågtrafiken i området, eftersom järnvägen ägdes av ett katangesiskt bolag BCK. Den svenska bataljonen fick bli i uppdrag att eskortera tåg mellan Elisabethville och Mwene-Ditu i södra Kasai, för att trygga försörjningen och evakuera flyktingar. Totalt genomfördes ett tiotal tågskorter, under vilka man vid några tillfällen blev utsatta för sabotage och överfall av baluba.²²

Expressens utsände, Bill Hancock, skrev flera reportage om händelserna i Kongo och om FN-svenskarna. Mest om svenskarna, emedan det är dessa som hela tiden står i centrum. De svenska FN-soldaterna målas här upp till en lätt hjälteglorifierad bild. Hancock var med vid en av tågskorterna och den 13 januari kan man i rubriken läsa: "Expressenman med FN-Svenskar i eldstrid 'VI MÅSTE SLÅ OSS FRAM!'"

Tåget omringat av krigiska balubas"²³

I texten skriver Hancock:

¹⁹Birnbaum, Sparring (1961), s. 47 ff.

²⁰Sköld (1994), s. 41 f.

²¹Sköld (1994), s. 67.

²²Sköld (1994), s. 73 f.

²³Expr. 13 jan. 1961.

Det hände mitt på bushen, --- Tåget var utsatt för sabotage av balubas. Vi fruktade eldstrider, ute på bushen skymtade balubas. De såg oroväckande närgångna ut. --- Flera soldater placerades ut runt tågsättet som vaktposter. Man var rustad för ett angrepp från de krigiska balubas. --- Vi försökte fara vidare --- men --- Rälsen var uppriven. --- Vi satte igång med arbetet (med rälsen, förf:s anm.) men avbröts plötsligt av skottsalvor. --- Balubas syntes omkring oss. De var välbeväpnade och utrustade med moderna engelska automatvapen. --- ett par automatsalvor skickades iväg från tåget --- Elden besvarades inte. Balubas drog sig tillbaka. --- De väldisciplinerade svenskarna - de skötte sig storartat vid tågintermezzot --- .²⁴

Artikeln avslutas med en fotnot:

Balubas är en stam som lever i bushen inom två stora områden i Katanga. De är i stort sett i krig med alla som inte är balubas. Belgierna lyckades aldrig "tämja" dem. De gillar absolut inte Katangas regeringschef Moise Tshombe som tillhör en annan stam. Därför räknar de också FN-soldater (som åtminstone hittills stått på Tshombes sida) till sina fiender.²⁵

Läsaren får här följa med på ett spännande drama mitt i Afrikas djungel, artikeln förmedlar äventyr och hög spänning. Det är "vi" mot baluba. Fotnoten är den enda bakgrundsfakta läsaren erbjuds och den är även i sak felaktig. FN-soldaterna varken stod eller hade stått på Tshombes sida, (se resolution 146 sid 5), men baluba uppfattade

FN-soldaterna som fiender när de, ur balubas synvinkel, beväpnade hade bemannat ett "fiendetåg". Vad man menar med "välbeväpnade" kan diskuteras, men enligt Nils Sköld hade baluba: "--- en primitiv beväpning i form av pilbågar med giftpilar, klubbor, cykelkedjor och mynningsladdare. Moderna eldhandvapen förekom endast i undantagsfall.---"²⁶

Den 15 januari blev en förpatrull, som på en motordressin sänts fram för spaning, beskjutna. Tre svenskar sårades.²⁷ På den här resan var inte Hancock med, eftersom han den 16 januari skriver:

Fälttelegrafén berättar om dramat i djungeln
"TRE SÅRADE - SÄND AMMUNITION!"
De sårade utom fara
Många balubas dödade²⁸

Den 17 januari:

NYTT ANFALL PÅ SVENSKARNA!
Femhundra balubas anfaller! Inga svenskar sårade.²⁹

Sedan rapporterar Hancock om de sårade från de tidigare striderna:

²⁴Ibid.

²⁵Ibid.

²⁶Sköld (1994), s. 73.

²⁷Sköld (1994), s. 75.

²⁸Expr. 16 jan. 1961

²⁹Expr. 17 jan. 1961

--- Major Bonde träffades av skott från ett modernt vapen. Lennart Lundgren fick en "hemmagjord balubakula" i skuldran. --- Major Bonde fortsatte skottlossningen även sedan han blivit sårad. --- På måndagen flögs nio sjuka svenskar med helikopter från tåget till Kamina. Ingen är allvarligt sjuk. Det är fråga om maginfluensa, värmeslag och andra smärre krämpor. En av de nio fick öronhinnorna spräckta under skottväxlingen.³⁰

På nästa sida: "BALUBAANFALLET I BILDREPORTAGE"³¹, det visar sig vara samma händelse som publicerades den 13 januari, men nu med ett bildkollage och dessutom en bild på Hancock själv, iförd FN-uniform, hjälm och kulsprutepistol...

Den 19 januari:

"SVENSKARNA MÅSTE STANNA!" --- De svenska FN-soldaterna är absolut de bästa, säger Mugkono. (Katangas inrikesminister Munungo åsyftas, förf:s anm.) De är väldisciplinerade och sköter sina jobb perfekt.³²

Den 22 januari: "Svensk FN-kommandant slöt fred med balubaledare i går --- Vidare bestämde man att en fotbollsmatch skulle ordnas mellan baluba och svenskarna --- ".³³

De tidigare så "krigiska" balubas, hade på några dagar blivit "fotbollskamrater". Bilden av svenskarna som heroiska äventyrare men samtidigt fredens medlare, genomsyrar Hancocks reportage. Rapporterna om svenskarnas hälsa, alltifrån skottskador till "smärre krämpor", anses viktigare än att redogöra för svenskarnas egentliga uppgifter eller att klarlägga varför baluba anfäller.

Hancock är inte helt orepresentativ för den svenska pressen vid den här tiden. Pressens hållning var genomgående positiv, både till svenskarnas uppträdande och till FN-uppdraget som sådant. Det är i huvudsak den bilden som förmedlas till de svenska hemmen under operationens "lugnare" skede, fram till september 1961.

4 KONGOS KONSTITUTIONELLA KRIS

På det politiska området rådde allt annat än lugn. I början av september 1960 avskedade president Kasavubu premiärminister Lumumba och ersatte honom med Joseph Iléo och utnämnde Joseph Mobutu till chef över den Kongolesiska armén ANC. Lumumba svarade med att avsätta Kasavubu och nu fanns alltså två regeringar.³⁴ Enligt grundlagen hade presidenten rätt att entlediga premiärministern men den nya regeringen måste ha stöd i parlamentet. Det hade man nu inte och därmed fanns inte någon laglig regering. Kasavubu upplöste parlamentet den 14 september.³⁵

³⁰Ibid.

³¹Ibid.

³²Expr. 19 jan. 1961.

³³Expr. 22 jan. 1961.

³⁴Birnbaum, Sparring (1961), s. 91 f.

³⁵Sköld (1994), s. 60 ff.

Natten mellan den 27 och 28 november tillfångatogs Lumumba av Mobutu trogna soldater. På Lumumbas folkliga stöd, sågs han som en säkerhetsrisk och skickades till Tshombe i Elisabethville, där Lumumba sedan dödas. Efter det att Lumumbas död blivit känd, ökade våldet mellan olika grupperingar.³⁶

Mot denna bakgrund agerade säkerhetsrådet med en ny resolution den 21 februari 1961 som innebar:

- Förhindra inbördeskrig, våld fick användas som sista utväg
- Omedelbart avlägsna alla utländska rådgivare och militärer som inte tillhörde FN
- Kongos parlament skulle återinkallas och armén reorganiseras

Detta innebar att säkerhetsrådet modifierade sin inställning när det gällde inblandning i Kongos inre politiska förhållanden och användandet av våld.³⁷

Myndigheterna i Leopoldville och Elisabethville tolkade resolutionen som att FN ville krossa dem med våld och intog en fientlig attityd.³⁸

I det kaos som uppstod i och med den konstitutionella krisen, kunde Tshombe under sommaren 1961 stärka sin ställning och bygga upp Katangas gendarmeri. I styrkorna ingick 500 vita officerare som enligt resolutionen från den 21 februari skulle skickats hem.³⁹

Efter ett antal turer och konferenser, öppnades parlamentet och den 2 augusti bildade Cyrille Adoula en regering som var för nationell enhet. Regeringen fick internationellt erkännande. Därmed var den konstitutionella krisen löst, och FN hade en ny legal förhandlingspart. Centralregeringen beslutade att alla utländska soldater inom gendarmeriet skulle utvisas. FN måste gå till handling.⁴⁰

4.1 Psykologisk krigföring

Den 28 augusti genomfördes operation "Rumpunch". Huvudändamålet var att gripa utländska legosoldater samt överta kontrollen över radio och telestationerna. Gendarmerna blev helt överraskade och operationen genomfördes utan strid. Tshombe, som informerades om ändamålet för ONUC:s aktion, förklarade sig samarbetsvillig. De utländska konsulerna erbjöd sig svara för att utländsk personal evakuerades från Katanga. FN accepterade detta och ställde in sina åtgärder. Konsulerna genomförde emellertid aldrig vad de lovade.⁴¹

FN kunde inte nå några resultat genom förhandlingar. Man kom därför fram till att man skulle upprepa "Rumpunch", denna gång under namnet "Operation Morthor",

³⁶Ibid.

³⁷Ibid.

³⁸Ibid.

³⁹Sköld (1994), s. 97 f.

⁴⁰Sköld (1994), s. 65 ff., s. 99.

⁴¹Sköld (1994), s. 99, 116.

vilken inleddes den 13 september. Denna gång var gendarmerna beredda. Strider utbröt, i vilka två svenskar stupade.⁴²

I dagspressen hade under sommaren intresset för Kongo påtagligt svalnat. I samband med septemberstriderna får Kongorapporterna högsta prioritet.

Den 13 september kan man läsa i kvällstidningarna om: "Våldsamma ", "Blodiga" och "Svåra gatustrider rasar i Elisabethville".⁴³ Den 14 september ställer man sig kritisk mot FN:s krigiska insats i Göteborgs Handels- och sjöfarts-tidnings ledare.⁴⁴

Den 15 september tar det ordentlig fart när Aftonbladet slår upp på första sidan i rubriken: "SKRÄCKSLAGNA FN-SVENSKAR VILL LÄMNA TJÄNSTEN I KATANGA!" och i texten:

De svenska FN-soldaterna i Katanga är skräckslagna över sina indiska FN-kollegers brutala framfart. Flera av svenskarna har uttryckt önskemål att få lämna tjänsten om FN-ledningen inte kan hålla tillbaka de indiska ghurkatrupporna. Dessa, som anses vara världens hårdaste soldater, skjuter enligt ögonvittnen på "allt som rör sig". I går angrep de två katangesiska ambulanser och sårade eller dödade sjukvårdarna. President Tshombe befinner sig i Elisabethville varifrån han givit alla katangeser order att kämpa mot FN "till sista man". Staden är ett slagfält där gatustrider rasar i snart sagt varje hörn. Civilbefolkningen vågar inte gå ut.⁴⁵

Vidare inne i tidningen: "--- det är en markant skillnad mellan de svenska soldaterna och deras 'skjutgalna' indiska och 'barbariska' irländska kolleger.---"⁴⁶

Expressen skriver innehållsmässigt lika men med en annan rubriksättning:

"FN-svenskar upprörda över grymheter Skjutgalna indiska kolleger sårade svårt Rödakorspersonal".⁴⁷ Källorna är, enligt båda tidningarna, affärsmannen Harold Soref och BBC-korrespondenten Richard Williams, Expressen anger även nyhetsbyråerna AP och TT-Reuter.⁴⁸ Den okritiska behandlingen av källorna, och på vilket sätt man behandlade informationen, drar igång en debatt där främst Aftonbladet utsätts för hård kritik. Dagen efter skriver Dagens Nyheter på ledarsidan:

Att tidningens (Aftonbladet, förf:s anm.) rubrik ger ett missvisande intryck är uppenbart - och måste ha blivit uppenbart för varje läsare som gått från rubrik till text. Men både radions ekoredaktörer och TV:s Aktuellredaktion hade tydligen på fredagskvällen stirrat sig blinda på rubriken och skyndade sig att ställa företrädare för försvarsstben inför frågan om de svenska soldaterna var "skräckslagna" och "råkat i panik" - utan att med ett ord antyda att det var fråga om en svensk reaktion inför andra FN-förbands stridsmetoder. De tillfrågade ryckte ivrigt - och utan att ge bakgrunden - fram för att försvara svensk soldatära, för att understryka att "de svenska pojarna" är lugna och har god stridsmoral. Att korrigera en missuppfattning som en sådan rubrik kan ge är givetvis väsentligt, men varför inte låta texten slå ihjäl rubriken? Varför detta uppbåd av grova kanoner för att förinta en anka?⁴⁹

⁴²Sköld (1994), s. 100, 264

⁴³AB och Expr. 13 sep. 1961

⁴⁴GHT 14 sep. 1961

⁴⁵AB 15 sep. 1961

⁴⁶Ibid.

⁴⁷Expr. 15 sep. 1961

⁴⁸AB 15 sep.1961, Expr. 15 sep. 1961

⁴⁹DN 16 sep. 1961

Sydsvenska dagbladet tar vid och skriver på ledarsidan under rubriken "Journalistik på avvägar":

I sin flämtande jakt efter sensationer har Aftonbladet (s) i Stockholm gjort sig skyldigt till ett betänkligt övertramp. --- Det vore ur alla synpunkter, --- lämpligt, att tidningen dämpade sin hejighet och försökte presentera nyheterna så objektivt och klart som möjligt. --- Aftonbladet har med detta gjort både vårt land och våra svenska FN-soldater en skada, som är svår att mäta. Uppgiften cirkulerar nu i världspressen, där man tyvärr inte kan känna till vederbörande tidnings journalistiska ovederhäftighet.⁵⁰

Aftonbladets medarbetare kunde i alla fall tillskansas sig en viss glädje, då de fick veta vilken global genomslagskraft Sydsvenska Dagbladets ledarskribent tillmätte deras tidning.

Smålands-Postens ledarskribent hade ett eget sätt att se på Kongohändelserna:

Världen är inte precis densamma nu som för hundrafemtio år sedan. Då var Europa det stora skeendets världsdelen. Nu utspelas akter i det stora världsdramat än i den ena än i den andra av de övriga världsdelarna. Lägeförändringen illustreras markant - för att inte säga något annat - av skillnaden mellan svensk militärs insats i yttrevärlden förr och nu. År 1813 insattes svensk trupp vid Leipzig för att medverka till den store Napoleons fall. År 1961 sattes svensk trupp in för att bringa en negerhövding i svartaste Afrika på fall. Däremellan har ingen man i svensk uniform avlossat ett skott utomlands i strid.---⁵¹

På ledarplats frambringades kritik mot FN:s agerande, ibland utan att vara helt klar över premisserna, Dagens nyheter ledarskribent vill lägga saker tillrätta:

FN:s "kupp" i Katanga kan försvaras med resolutioner och direktiv men hur har det gått med "neutraliteten" ? --- det (är) ytterligt svårt att se hur FN-aktionen - såsom sker i kritikernas attacker - kan brännmärkas som "olaglig" och som en "kränkning av direktiven"; FN-ledningen kan på den punkten som försvar med full rätt åberopa februariresolutionerna. --- Det gäller än en gång det eviga och i grunden det olösliga problemet om FN:s "neutralitet" och "icke inblandning" i Kongo, och man står inför det faktum att principerna har tolkats beroende på maktläget och FN:s styrka. När Katanga hade betydande stöd, bl.a av Belgien, uppådades principerna som försvar för passivitet, men när Tshombes position började vackla blev FN därvar (djärvare, förf:s anm.) i ord och handling. Bakom den förskjutningen ligger hela det storpolitiska spelet och de afrikanska staternas hållning - och den utvecklingen, den sidan av FN:s gärning i Kongo är det inte lika lätt att motivera med hänvisning till direktiv och resolutioner.⁵²

Pressen i allmänhet började nu inse att nyhetsflödet från Kongo ofta baserade sig på mycket lösa grunder. Detta fann Ny Tid vara värt ett påpekande:

De senaste dagarnas dramatiska utveckling i Katanga har illustrerat riskerna med en nyhetsförmedling, vars objektivitet är minst sagt, diskutabel. --- Om flera av dessa byråer måste man misstänka att de har en föga positiv inställning till FN:s verksamhet i Kongo, och deras iver att distribuera uppgifter med FN:fientlig tendens har i flera fall varit påtaglig. ---⁵³

⁵⁰SDS 17 sep. 1961

⁵¹SmP 16 sep. 1961

⁵²DN 17 sep. 1961

⁵³Ny Tid 18 sep. 1961

Skribenter som var mycket kritiska till FN:s agerande och utgjorde den s.k "Katangalobbyn",⁵⁴ började även de vädra sina åsikter. Ebbe Linde:

--- Klart att Tshombe vill använda markens kopparmiljoner där han bor till det ena folkets frommadet är lika naturligt som den stora ovilja med vilken vi svenskar skulle se ryssarna sträcka ut handen efter Boliden och Malmberget, under motivering att detta "låg i det indoeuropeiska folkets intresse".⁵⁵

På detta måste Ny Dag replikera:

Vet inte Linde, att Katanga också bebos av stammar, som vapenlösa kämpar och mejas ned av hans belgiska vapen? ---⁵⁶

I flera tidningar började man nu skriva om vad en del kallade en "psykologisk krigsföring" och syftade då på de telegram som spreds ut från Kongo under striderna i september. Smålands Folkblad:

Ett psykologiskt krig mot Sverige pågår f. n. i världspressen. Bakom detsamma ligger varken "öst" eller "väst", varken Sovjetunionen eller USA, utan kapitalintressen företrädesvis belgiska. --- Man bör därför inte ta alla meddelanden från Kongo för gott. Att de "kvällstidningar" i Stockholm, som trycks på förmiddagen, ur lösnummerförsäljningssynpunkt smäller upp telegrammen med braskande rubriker gör dem inte trovärdigare. Läs tidningarna, lyssna på radion och titta på TV:n med kritiskt sinne!⁵⁷

Nu började även regeringen reagera:

Frågan om nyhetsförmedlingen under den senaste tidens oroligheter i Kongo skall på regeringens uppdrag undersökas av beredskapsnämnden för psykologiskt försvar, --- Nämnden kommer i sin tur att överlämna själva utredningen åt den statsvetenskapliga institutionen vid Göteborgs universitet. I meddelandet om undersökningen påpekas att uppgifterna från Kongo på sistone har varit inte bara motsägelsefulla, utan i flera fall direkt vilseledande. ---⁵⁸

Ovan nämnda undersökning leddes av professor Jörgen Westerståhl (se Moberg, 1962) och i Dagens Nyheter kunde man den 15 februari 1962 läsa:

När striderna flammade upp i Katanga förra året ställdes den svenska pressen --- inför en mycket svår uppgift. Rapporterna från kampen mellan FN och Tshomberegimen var diffusa, motsägelsefulla och stundom direkt vilseledande, och ett resultat blev att läsarna --- fick alarmerande nyheter om sviktande svenskar i desperat försvarskamp, om massakrer på inneslutna irländare etc, uppgifter som efter hand avslöjades som helt eller delvis falska. --- Katangaregimen genomförde under septemberkriget - liksom senare under striderna i december - en ofta mycket skicklig psykologisk krigsföring, spred falska informationer och insinuationer genom Katangaradion och villiga förmedlare i de västeuropeiska huvudstäderna. --- Å andra sidan var Förenta nationerna närmast ur stånd att effektivt presentera sin version av dramat; kommunikationerna, dvs radioförbindelserna, mellan stridsskådeplatserna i Katanga och högkvarteret i Leopoldville var ytterst bristfälliga och FN:s informationstjänst dessutom inte anpassad att möta en sådan propagandaoffensiv. ---⁵⁹

⁵⁴DN 5 feb. 1962

⁵⁵DN 27 sep. 1961

⁵⁶Ny Dag 30 sep. 1961

⁵⁷SmF 25 sep. 1961

⁵⁸DN 7 okt. 1961

⁵⁹DN 15 feb. 1962

Om själva undersökningen skrev DN vidare:

--- Utredningens kärnpunkt är en analys av tidningarnas tendens att publicera uppgifter om striderna även om det vid pressläggningsögonblicket förelåg vad utredarna kallar en dementi på denna uppgift. De kriterier och definitioner man använt är något dunkla, men slutsatsen blir att vad man betecknar som dementerade nyheter fick en mycket framträdande plats i tidningarnas stora rubriker, dvs att för FN "ogynnsamma" - och av FN "dementerade" - nyheter fick en dominerande roll. ---⁶⁰

DN menar vidare att pressen borde ta till sig denna slutsats och hädanefter agera mer självkritiskt, men tillägger:

Om en tidning på kvällen nåddes av alarmerande och till synes precisa rapporter om t ex våldsamma attacker mot de svenska positionerna i Kamina, var det till föga hjälp om man samtidigt fick ett suddigt uttalande från FN-sidan om att "allt var lugnt"; det fanns oftast ingen möjlighet att avgöra om denna rapport - av utredarna uppenbarligen bokförd som en "dementi" - varit på väg många timmar eller ett helt dygn och alltså saknade all aktualitet. De lärdomar nyhetsförmedlarna bör kunna dra av Katangakrisen speglas därför endast i begränsad utsträckning i rapporten; den understryker indirekt behovet av skärpt vaksamhet inför nyhetsströmmen, men förbigår att grunden för en effektiv analys måste vara att även "den andra sidan", alltså i detta fall FN, ger ett vägande bidrag. På den punkten brast det klart under septemberstriderna, liksom under kampen i december. Vad som hänt är en lärdom för pressen, men i lika hög grad för Förenta Nationerna.⁶¹

I en annan artikel i samma tidning, skriver man om samma utredning:

--- En generell tendens visar sig i så gott som hela den undersökta delen av pressen att förstora upp och framhäva för FN negativa nyheter och dämpa ner de nyheter som FN lämnat. --- -Vad beror detta på, frågade professor Westerståhl. Han fann inget svar i tidningarnas inställning till FN:s Kongoaktion. Den har i stort varit positiv. Något samband mellan nyhetsförmedlingen och tidningens redaktionella inställning har inte kunnat utläsas. Förklaringen är istället den att tidningarna tillämpat normala nyhetsvärderingsnormer på materialet från Katangastriderna, ansåg han. Svenska, liksom västerländska tidningar över lag brukar framhäva olyckor, farofyllda situationer och katastrofer, särskilt där egna medborgare är drabbade.---⁶²

5 FLYKTINGLÄGRET

Med hjälp av sin militärpolis hade Munungo startat en kampanj med överfall och trakasserier, riktad mot regimens politiska motståndare, främst baluba.

I Elisabethville arbetade omkring 56 000 baluba. De ansågs duktiga och hade nyckelpositioner i stadens industrier. Syd Kasais representant i provinsförsamlingen, arresterades den 24 augusti 1961 och detta följdes av en rad övergrepp mot baluba, vilka tvingades fly och sökte skydd intill det svenska lägret.⁶³ Efter "Rumpunch" ökade Munungo trycket mot baluba, flyktinglägret ökade därför snabbt och kom i september att omfatta 35 000 personer, på en yta av en kvadratkilometer. Så småningom kom

⁶⁰Ibid.

⁶¹Ibid.

⁶²Ibid.

⁶³Sköld (1994), s. 99 f, s. 119.

lägret att omfatta 50 000 människor. Huvuddelen av lägret ansvarades av den svenska bataljonen 12 K, som hade avlöst den tidigare under juni månad.

De sanitära förhållandena i ett sådant här läger behöver inte beskrivas i detalj, man kan bara konstatera att i jämförelse med normala svenska förhållanden var lägret under all kritik. En sjukstuga upprättades, där man bl.a tog hand om födselar, dessa kunde uppgå till 25 - 30 st per dag.⁶⁴

I lägret utbröt ständiga småstrider mellan olika grupper. Människor försvann. En del återfanns torterade eller mördade. Normalt var förhållandet gott mellan den svenska bevakningspersonalen och baluba. Baluba Jeunesse, en kampgrupp av unga män, var ofta drogade och detta kunde då leda till en del tråkiga konsekvenser. Ibland blev svenskar överfallna av uppretade baluba, en furir blev vid ett tillfälle svårt misshandlad av cykelkedjor.⁶⁵

Olof Lennart Praesto reste ner till Kongo och stannade där "några veckor", efter hemkomsten publicerades en artikel i veckotidningen Folket i Bild under rubriken: "Kongo - en smittohärd för rasfördomar". I texten:

--- Vi i Sverige vill gärna se oss som FN-nationen nr ett, som ett folk vars utsända uppträder som ett föredöme för andra. Men inte heller vår insats är fläckfri. --- Just nu utrustas en ny svensk bataljon för Kongo. Pressen skriver att pojkarna bl a har med sig "utrustning för ett fullvärdigt julfirande" och "ett rejält tilltaget förråd av snus..." "Det låter som om de skulle ut på nöjesresa. --- våra pojkar får lära sig hur de ska klara sig mot tropiska sjukdomar och om riskerna för att smittas av könssjukdomar. --- Men vad får de lära sig för att inte bli smittade av rasfördomar? Räcker det verkligen med att ge FN-soldaterna stålhelmar och kpister? Behöver de också inte en andlig utrustning? --- Det är ett ofrånkomligt faktum att svenskarna i Elisabethville uppträdde klart diskriminerande mot de infödda. --- När de färgade kom på tal benämndes de nästan alltid "slödder", "lös" eller "niggerjävlar". Negerföraktet var starkt utbrett inom den svenska bataljonen. --- Många FN-soldater var inblandade i den plundring av övergivna affärer och bungalows, som förekom i stor skala efter stilleståndet mellan FN-trupperna och Tshombes gendarmeri. Tjuvgodset gick under benämningen "krigsbyte" eller "suvenerer". --- På FN-svenska kallades ett sådant förfarande "att ta hand om saker och ting så att de inte faller i niggerjävlarnas händer".⁶⁶

Den här artikeln fick en enorm genomslagskraft och inleder en debatt på flera tidningars ledarsidor. Redaktör Wilhelm Persson hade vistats i Kongo i 14 månader dels som journalist och dels som FN-officer. Han svarar:

--- En del av den andliga utrustningen och psykologiska skolningen borde, tycker man, den seriösa veckopressen och naturligtvis dagstidningarna stå till tjänst med. --- Den information som hr Praesto serverar är inte saklig, generaliseringar och överdrifter höjer varken hemmafrontens förtroende eller den aktuella truppens moral. --- att negerföraktet är starkt utbrett etc är ingenting annat än överdrifter. "Många" borde bytas ut mot "åtskilliga" kanske t o m "en och annan". --- FN-tjänst i Kongo är ingen söndagsskola, --- Att några svenskar under de rådande förhållandena är unga och tanklösa nog att använda inte fullt salongsfärdigt språk i sina omdömen om den lokala befolkningen är inte mycket att beskärma sig över. --- När Praesto skall bevisa "det starkt utbredda negerföraktet" inom den svenska bataljonen bevisar han tyvärr att han själv inte är så stor psykolog. --- Praesto skulle inte kunna tänka

⁶⁴Sköld (1994), s. 119 ff.

⁶⁵Ibid.

⁶⁶Fib nr. 48. 29/11-5/12 1961.

sig att deras uppförande i grund och botten dikterats av rädsla, obehag - rädsla att inför kamraterna inte skulle kunna dölja den där obehagliga känslan i magen de flesta får vid synen av uppsvällda lik? --- De fräna orden döljer ju ofta ingenting annat än den egna osäkerheten och upprördheten. --- Det är orimligt att begära att alla alltid skall uppföra sig som prydliga folkhemssvenskar under de onormala förhållandena i Kongo.⁶⁷

Eskilstuna-Kuriren kallade Praestos artikel för ett "hugg i ryggen"⁶⁸ på FN-soldaterna, Kvällsposten ansåg att man borde ha förståelse för "en 'salt' soldatjargong"⁶⁹ och Jönköpings-Posten tyckte att man i alla fall borde utreda huruvida det var sant eller inte.⁷⁰

6 SAMMANFATTANDE DISKUSSION

När man studerar den svenska pressens Kongoförmedling, kan en markant förändring konstateras och denna i samband med att det polisiära fredsarbetet övergår i direkta krigshandlingar. De forna "hjältarna" blir "skräckslagna" och vill "lämna tjänsten" för att sedan bli "rasistiska rövare". Man kan även skönja en tudelning av pressen, där ledarsidor blir en del och reportage samt artiklar främst i kvällspressen blir en annan. På ledarsidorna förs en diskussion huruvida uppdraget egentligen överensstämmer med FN:s grundidéer eller inte. Diskussionen om FN-soldaterna och deras förehavanden diskuteras även de på ledarsidorna, men då iklädda en roll som försvarare av dessa efter något skandalreportage, eftersom det är i de sistnämnda som de svenska FN-soldaterna till största delen behandlas, ofta med väl tilltagna versaler. Styrkan i tidningsreportagens och förstasidornas feta rubrikers genomslagskraft, torde vara allom bekant. Man kan fråga sig huruvida ledarsidornas artiklar står sig i jämförelse med dessa. Inte minst hos de anhöriga till de svenska FN-soldaterna.

I uppsatsen har en viss tyngd lagts vid bakgrunderna och har även gjort ett försök att belysa de komplicerade förhållanden som kom att råda i Kongo. Mot denna bakgrund ter sig många artiklar om FN-svenskarna en aning orättvisa. I efterhand verkar det förbryllande att FN överhuvudtaget trodde sig kunna lösa krisen. Men stödd på tidigare framgångar och den medvind som sådant medför, gjorde att man litade på sin förmåga och kapacitet. När sedan krisen stiger alla över huvudet, blir det i Sverige de svenska FN-soldaterna som får ta smällarna, från det egna landets tryckpressar.

⁶⁷KvP. 3 dec. 1961

⁶⁸EK 2 dec. 1961

⁶⁹KvP 14 dec. 1961

⁷⁰JP 30 nov. 1961

7 KÄLL- OCH LITTERATURFÖRTECKNING

7.1 Litteratur

Birnbaum, Karl & Sparring, Åke (1961), *Kongokrisen och FN*. Stockholm.

Moberg, Erik, (1962) under ledning av professor Jörgen Westerståhl och fil lic Bo Särilvik, *FN-aktionen i Katanga under september 1961*. Otryckt uppsats, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

Norling, Conny (1991), *Sverige och Kongo "FN uppdraget"*. Otryckt seminarie uppsats, Historiska insitutionen, Uppsala universitet.

Roskvist, Dahn (1969), *Den svenska FN-bataljonen och svensk press under striderna i Kongo september 1961*. Otryckt seminarieuppsats, Historiska institutionen, Uppsala universitet.

Sköld, Nils (1994), *Med FN i Kongo*. PROBUS förlag, Stockholm.

Tempsch, Rudolf (1963), under ledning av professor Jörgen Westerståhl och fil lic Bo Särilvik, *FN-aktionen i Katanga under december 1961*. Otryckt uppsats, Statsvetenskapliga institutionen, Göteborgs universitet.

7.2 Tidningar och tidskrifter

AB = Aftonbladet (s)

DN = Dagens Nyheter (lib)

Expr. = Expressen (lib)

Fib = Folket i bild

GHT = Göteborgs Handels- och sjöfartstidning (lib)

Ny Dag (k)

Ny Tid (s)

SDS = Sydsvenska Dagbladet (h)

SmF = Smålands Folkblad (s)

SmP = Smålands-Posten (h)

Finns att tillgå vid Carolina Rediviva